

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Wallendums Tünde

CORTESIA NELLA LINGUA ITALIANA
Uso cortese dell'italiano di oggi

UDVARIASSÁG AZ OLASZ NYELVBEN
Napjaink udvarias olasz nyelvhasználata

Témavezető: Ablonczyné Dr. habil. Mihályka Livia

Pécs, 2007

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJA ÉS CÉLJA

„*Udvarias szó a szájban, kicsibe kerül és sokat ér*” tartja egy régi olasz közmondás. Valóban, napjainkban is, aki szeretne beilleszkedni – akár csak időlegesen is – az olasz társadalomba, vagy szeretné elfogadtatni magát valamely olasz (kis)közösségben, például egy munkahelyen, számolnia kell azzal a ténnyel, hogy az olaszok igenis adnak a formákra: nem pusztán az anyagiak tekintetében (például „made in Italy” márkatermékek, design), hanem szellemi és verbális értelemben is.

Az olasz nyelv helyzetéről és szerepéről készített legutóbbi átfogó felmérés és elemzés (De Mauro, 2002) feltárta, hogy napjainkban változóban van az olasz nyelv elsajátítására vállalkozók motivációs háttere. A hagyományos kulturális indíttatás mellett egyre inkább előtérbe kerülnek olyan elképzelések, mint a munkavállalás, vagy tanulmányok folytatása Olaszországban. Ezen célok megvalósítása során a nyelvtanulók természetesen a korábbinál erőteljesebb mértékben kényszerülnek kooperálni az őket körülvevő – számukra új – társadalmi környezettel.

A sikeres együttműködés alapvető feltétele a lehető legszélesebb nyelvi-kommunikációs kompetencia birtoklása, amely magában foglalja a szigorúan nyelvi kompetencián túl a pragmatikai és a szociolingvisztikai alkompetenciákat is. Többek között ide tartozik az udvariassági szabályok ismerete (Trim, 2005:14). A kommunikáció sikere érdekében, az említettek mellett lényeges a – szociokulturális tudást és interkulturális tudatosságot ötvöző – kulturális kompetencia is, noha a kifejezés csak kevés kompetencia-modellben szerepel explicit módon (Bárdos, 2002:13). Nevezett kompetenciák elengedhetetlenek azon nyelvi (és nem nyelvi) készségek kifejlesztéséhez, melyek birtokában az egyén, identitásának veszélyeztetése nélkül válik képessé – a Brennett nevével fémjelzett etnocentrikus fázis meghaladására – és a számára új közeg (nyelvi) viselkedési szabályrendszerének, normáinak és értékeinek (ezzel együtt társadalmi szokásainak) elfogadására, valamint az azokhoz történő konstruktív alkalmazkodásra. (Hidasi, 2004:144)

Az anyanyelvi beszélők a kommunikációs és udvariassági stratégiákat és sajátos fordulatokat öntudatlan automatizmussal használják a kommunikációs helyzetek – saját érdeküknek megfelelő – (át)alakítása érdekében. Erről a lehetőségről az idegen anyanyelvű beszélő sem mondhat le, nyelvtanulóként nem elégedhet meg néhány állandósult szókapcsolat és hozzá

tartozó alkalmazási szabály – például, hogy az egyetem rektorának *Magnifico Rettore*, a pápának pedig a *Sua Santità* megszólítás jár – elsajátításával. Ahhoz azonban, hogy egy idegen nyelven bárki kompetens beszélővé válhasson, elengedhetetlen az adott nyelv – esetünkben az olasz – udvariassági rendszerének (és azon belül az irányadó értékeknek) az ismerete.

A nyelvi udvariasság jelentőségének felismerése nem újkeletű, már Giovanni della Casa híres, 15. századi *Galateo*ja is foglalkozott vele, s a későbbi korokban is számos – nyelvi vetülettel is bíró – illemtankönyv született. Napjainkra a nyelvi udvariasság tipikusan interdiszciplináris kutatási területté vált, egyaránt érdeklődik iránta a szociolingvisztika, a pragmatika, a szemantika, a szemiológia és a stilisztika.

A nyelvi udvariasság a nyelv egészét áthatja, az udvariassági nyelv pedig számos szaknyelv részét képezi, ugyanakkor bizonyos értelemben maga is egyfajta szaknyelvnek (*lingua speciale*) tekinthető.

Munkám során többes cél vezérelt:

1. Igyekeztem összegyűjteni az olasz nyelv udvariassági rendszerére, normáira és szabályaira vonatkozó – a nyelvészeti és pragmatikai szakirodalomban – elszórt leírásokat és megjegyzéseket, hogy összevethessem azokat az anyanyelvi beszélők nyelvi udvariasságra vonatkozó (kérdőíveken regisztrált) véleményével és nyelvhasználati szokásaival.
2. Áttekintést kívántam adni napjaink udvarias olasz nyelvhasználatának legfontosabb alkotóelemeiről, az alkalmazható udvariassági stratégiákról, különös tekintettel az egyes – szókincsbeli vagy grammatikai – elemek társadalmi presztízisére, valamint a külföldi nyelvtanulók számára problematikus pontokra.
3. Azt kívántam felmérni, hogy milyen mértékben vannak tudatában az anyanyelvi beszélők és a külföldi nyelvtanárok az udvariassági stratégiák kommunikációs jelentőségének és az egyes nyelvek között az udvariasság terén (is) megmutatózó, korántsem pusztán formai különbségeknek és az ezekből fakadó lehetséges félreértéseknek, nyelvi és magatartási interferencia jelenségeknek.

A KUTATÁS MÓDSZERE ÉS MENETE

A dolgozatban – amely a későbbiekben reményeim szerint didaktikai segédletként is felhasználható lesz az olasz nyelv tanításában – abból indultam ki, hogy az udvariasság/udvariatlanság (nyelvi) kifejezési lehetőségeinek és stratégiáinak ismerete a sikeres kommunikáció vitathatatlan és elengedhetetlen feltétele.

Az értekezés szerkezetének bemutatása előtt fontos megjegyezni, hogy eredetileg egy nyelvtörténeti jellegű áttekintés – diakronikus leírás – szándékával közelítettem a témához. A megszólítási formák változásain keresztül azt szerettem volna feltárni, hogy miképpen reagál a nyelv a társadalmi életben bekövetkezett változásokra. Ezen elképzelés jegyében született meg a Novellino megszólító formáit bemutató tanulmány (Wallendums, 2000), amely – a mindennapi nyelvtanítási gyakorlat során felmerülő interkulturális jellegű kérdésekkel együtt – arra készítetett, hogy változtassak a kutatás irányán, és inkább a mai udvarias olasz nyelvhasználat sajátosságaira fókuszáljak.

Kutatási módszerek tekintetében a résztvevő megfigyelésen túl (Babbie, 2001:322) a szociolingvisztikai kutatásokban gyakran alkalmazott kérdőíves adatgyűjtést választottam.

Két különböző – előzetesen tesztelt – kérdőívet készítettem, melyek a függelékben megtekinthetők.

Az első – a mai olasz nyelv udvarias használatának jellemzőire, és a nevezett sajátosságok tanításának mikéntjére fókuszáló – kérdőívet különböző nemzetiségű és anyanyelvű, olasz nyelvet tanító tanárok töltötték ki.

A második kérdőív az anyanyelvi beszélők nyelvi udvariassággal szembeni attitűdjének vizsgálatára, illetve azon belül a megszólítási formák különböző társadalmi helyzetekben alkalmazott gyakorlatára (domináns választási szempontok feltárására) irányult: kivétel nélkül anyanyelvi beszélők töltötték ki.

AZ ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE

A doktori értekezés hét fejezetből áll, amelyeket megelőz a tartalomjegyzék, továbbá az ábrák jegyzéke, és a – kérdőívvel nyert adatok áttekintését elősegíteni hivatott – táblázatok jegyzéke, valamint a bevezetés, ahol megköszönöm a témavezető és más támogató tanárok segítségét, majd röviden vázolom az egyes fejezetek tartalmát, és a megválaszolni (bizonyítani) kívánt kérdéseket.

1. Fejezet

A disszertáció első fejezete a nyelvi udvariasság témájához kapcsolódó terminológiai problémákat tárja fel, továbbá áttekinti az 'udvariasság' szemantikai jelentésváltozásait egészen a szó mai, szintén relatív jelentésének kialakulásáig.

Sor kerül néhány udvariassági modell bemutatására (Mininni, 1989; Scaglia, 2003), valamint ismert nyelvészek (például Cardona, 1988 és De Mauro, 1999) udvariassággal kapcsolatos nézeteinek ismertetésére.

A terminológia egységesítése érdekében definiálok négy alapfogalmat: udvariassági nyelv (*linguaggio di cortesia*), nyelvi udvariasság (*cortesia linguistica*), megszólító formák (*forme allocutive*) és udvariassági formulák (*formule di cortesia*).

A fejezet második részében az említett kategóriák elemzése során felmerülő további terminus technicusok leírására kerül sor, végül pedig a megszólító formák és az udvariassági formulák egymásra épülő, illetve esetenként egymással ellentétes, legfontosabb csoportjait mutatom be.

2. Fejezet

A második fejezet az udvariassághoz kapcsolódó nyelvi, társadalmi és filozófiai elméletek általános áttekintése után vázolja a beszédaktus-elmélet (Austin, 1974; Searle, 2000) és a társalgási maximák teóriájának (Grice, 1993) legfontosabb elemeit, majd ismerteti, elsősorban angolszász, illetve amerikai (Lakoff, 1979; Leech, 1983; Goffman, 1973; Brown és Levinson, 1978) szerzők egyetemes jelentőségű műveit és – gyakran univerzális érvényűnek tekintett – udvariassági modelljeit.

Ez után kerül sor az újlatin nyelvek, közülük is elsősorban az olasz nyelvterület témájához kapcsolódó kutatások, és azok eredményei bemutatására (Migliorini, 1957; Niculescu, 1974; Bates-Benigni, 1975; Renzi-et al., 1995; Della Valle-Patota, 2004). A két utolsó alfejezet az olasz nyelvi udvariasság sajátosságai megtanulásához rendelkezésre álló nyelvkönyvek és tanítási segédletek (Coveri et al., 1998; De Benedetti-Gatti, 1999), illetve illemtankönyvek

(Mosconi, 1996; Mandrelli, 2000; Sotis, 2006) összegző értékelésével zárul. Kiemelem, hogy az utóbbiak figyelemre érdemes – megfelelő kritikával a nyelvtanításban is felhasználható – szociolingvisztikai források, hiszen valamely közösségben adott pillanatban értékesnek tekintett – nyelvi és nem nyelvi – modellek leírását tartalmazzák.

Fontos megjegyezni, hogy a nyelvi udvariasság – folyamatként, stratégiaként vagy társadalmi indexként értelmezett – témája (Balogh, 2001:27) mindmáig kevésbé, vagy csak egyes részleteiben feldolgozott területe az olasz nyelvészetnek. Az angolszász, de különösen a keleti nyelvek udvariassági rendszereihez képest az olasz nyelvet kétségtelenül kevesebb kötöttség jellemzi, ám ez korántsem akadályozta a tisztelet árnyalt kifejezőmódjainak. Annak ellenére, hogy a nyelvi udvariasság évtizedeken keresztül folyamatosan jelen volt az olasz nyelvészek által vizsgált témák között, mégis kevés átfogó leírással találkozhatunk. Néhány gyakorlati ihletésű, szociolingvisztikai, illetve pragmalingvisztikai szempontokat is figyelembe vevő kivételtől eltekintve a legtöbbször egy-egy (szó)cikk, alkalmi tanulmány erejéig foglalkoztak a nyelvi udvariasság valamely részterületével.

A hagyományos leíró nyelvtanok döntő többsége egyáltalán nem törődik a nyelvi udvariassággal, ha mégis, akkor csak igen felületesen, és többnyire a 'Lei' = 'Ön', 'Maga' névmás használatának ajánlására szorítkozik. A külföldieknek készült civilizációs-kulturális ismeretterjesztő művek között is csak elvétve található olyan, amely a nyelv udvariassági rendszerét a maga teljességében tárja az olvasó elé (például De Benedetti-Gatti, 1999).

3. Fejezet

A harmadik fejezet áttekintést nyújt az olasz nyelvi udvariasság napjainkban használatos – alapvetően két csoportba rendezhető – sajátos jegyeiről: a tágran értelmezett udvariassági formulákról (nyelvi rutinok és rituálék, fatikus mondatok, udvariassági mutatók) és a megszólító formulákról (udvariassági és megszólító névmások, valamint különböző nominális lehetőségek, mint például nevek és címek).

Az egyes formák alapvető használati normájának leírását diakrónikus jellegű adalékok teszik érdekessé és könnyen megjegyezhetővé.

Külön alfejezetekben esik szó az udvariassági stratégiákról és az úgynevezett udvariassági igeidőkről, mint pl. a „condizionale di cortesia”, vagy az „imperfetto di modestia”, továbbá az aktív és passzív igealakok szerepéről, valamint az udvariasság verbális eszköztárának további lényeges összetevőiről, mint a beszéd prozódiai elemei, a hangsúly és az intonáció. Röviden

kitérek a nem verbális viselkedés udvariassághoz kapcsolódó alkotóelemeire is, mint például a mimika, a gesztusok, a térkezelés.

A nyelvi udvariasság említett összetevőit grafikus ábrán is bemutatom.

4. Fejezet

A negyedik fejezet már nem az általános jellemzők szintjén, hanem konkrét és tipikus (szóbeli és írott) kommunikációs aktusok felől közelít a témához. Az első alfejezet a köszönésekkel foglalkozik: a találkozáskor és búcsúzáskor használatos nyelvi eszközök mellett sor kerül a jókívánságok és pohárköszöntők (mint sajátos üdvözlésformák), továbbá a köszönés nem verbális jellemzőinek bemutatására is.

A társalgás témájának szentelt második alfejezetben esik szó a bemutatás és bemutatkozás, valamint a – már említett jókívánságok csoportjához szorosan kötődő – bókok és gratulációk, továbbá a kérések és köszönetnyilvánítások, végül pedig a bocsánatkérések (és az ezekre adott válaszok) kommunikációs aktusairól. A felsoroltaktól elkülönítve tárgyalom – a csatorna sajátosságaiból fakadóan – a telefonos interakciók jellemzőit.

Ezt követően a nyelvi udvariasság írott megnyilvánulási formáit összegzi a dolgozat, levelek, táviratok, képeslapok, meghívók és névjegyek nyelvhasználati (és bizonyos formai) kötöttségeinek, illetve normájának példákkal illusztrált bemutatásával.

A fejezet utolsó alegysége a nyelvi viselkedéshez szorosan kötődő nem verbális megnyilatkozásokkal foglalkozik, érintve egyes, az udvariasság szempontjából különösen fontos interkulturális témákat, mint például az ajándékok, a gesztusok vagy a (nyelvi) babonák kérdése.

A felsorolt példák egyrészt megerősítik az előző fejezetben általánosságban ismertetett jellemzőket, másrészt pedig szociolingvisztikai és interkulturális szempontból figyelemre méltó részleteket tárnak fel. A nyelvi tiszteletadás ezen kifejezőeszközei a nyelvpedagógia és a didaktika számára is érdekesek lehetnek.

5. Fejezet

A didaktikai megközelítés átvezet az ötödik fejezethez, melynek témája éppen a nyelvtanulók szociolingvisztikai kompetenciájának kialakítása, illetve fejlesztése. Itt kezdődik a dolgozat saját vizsgálatokon alapuló tanulságainak bemutatása. Az I. számú kérdőívre adott válaszokból kitűnik, hogy a megkérdezett személyek – egy tanári továbbképző kurzus résztvevői, illetve oktatói – kevés kivételtől eltekintve, nem érzékelnek figyelemre méltó

különbségeket anyanyelvük és az olasz nyelv udvariassági rendszere között, s ezért a mindennapi tanítási gyakorlatban sem szentelnek figyelmet a tanulók ilyen irányú kompetenciái fejlesztésének, kialakításának.

A válaszok bemutatását, a problematikus pontok megjelölését (melyek egyike éppen a nyelvi udvariassághoz kapcsolódó művek ismeretének hiánya) és azok didaktikai következményeinek értékelését követően, ebben a fejezetben került sor néhány, az udvariassági nyelv, illetve az udvarias nyelvhasználat tanításban felhasználható mű vázlatos bemutatására.

6. Fejezet

A disszertáció hatodik fejezete a II. számú kérdőívvel végzett mikro–vizsgálat céljait, folyamatát és eredményeit mutatja be. A válaszadók ezúttal Perugiában és környékén élő, különböző foglalkozású, nemű és életkorú anyanyelvi beszélők voltak. Feleleteikből és megjegyzéseikből kirajzolódik, hogy ők maguk az udvarias olasz nyelvhasználat mely összetevőit tekintik fontosnak és értékesnek. Ezek ismerete, illetve tudatosítása igen fontos lehet az adott nyelvi környezetbe beilleszkedni szándékozó külföldiek számára. A válaszok azt is megmutatják, hogy az anyanyelvi beszélők mely verbális stratégiákat tartják alkalmasnak céljaik – társadalmi és nyelvi konvencióknak megfelelő módon történő – elérésére.

Az anyanyelvi beszélők válaszaik megerősítik a megszólító névmások (és nominális szerkezetek) – nyelvészeti szakirodalomban leírt (Renzi et al., 1995) – hierarchikus rendszerét, valamint megvilágítják az egyes formák választásában közreműködő faktorok (elsősorban az életkor meghatározó) szerepét is.

Első pillantásra talán meglepő, hogy az anyanyelvi beszélők (mint nem tudatos nyelvhasználók) különböző anyanyelvű nyelvtanárokhöz (mint professzionális nyelvhasználókhöz) képest nagyobb nyelvi tudatosságról adnak számot, legalábbis az udvarias nyelvhasználat stratégiai elemei és eszközei vonatkozásában. Ugyanakkor – és ez már nem okoz meglepetést – sokkal kevésbé tudják explicit módon megmagyarázni a nyelvi választásaik háttérében álló okokat, és nehezebben tudják elhelyezni az egyes választott elemeket a nyelv grammatikai rendszerében.

A válaszadók mérsékelt száma miatt egyik vizsgálat sem tekinthető reprezentatívnak, a megállapítások és konklúziók ezért inkább csak irányadók lehetnek. A disszertáció eredménye – a mai olasz nyelv udvariassági rendszere bemutatása mellett – az a megállapítás,

hogy szükség lenne az udvariasság nyelvi és nem nyelvi vetületit is magába foglaló, az olasz társadalom és nyelvhasználat világában való boldogulást elősegítő kulturális útikönyv (guida linguistico-culturale), illetve szótár (dizionario) készítésére. Ezt a megállapítást, mely egyben a további munkálatok egyik lehetséges útját is kijelöli, a két kérdőív különböző pontjaira adott válaszok, valamint a kitöltők írásos, illetve szóbeli megjegyzései támasztják alá.

7. Fejezet

A dolgozat utolsó, hetedik fejezetében – a végső konklúziók mellett – felvázolom ennek az egyenlőre még csak elképzelt, *Galateo dello Straniero*-nak, azaz *Külföldiek (nyelvi) illemtankönyvének* lehetséges tartalmát és szerkezetét. Véleményem szerint egy ilyen műnek elsősorban a társadalmi együttélés Itáliában érvényes alapvető szabályait és normáit kellene – példákkal illusztráltan – bemutatnia, különös tekintettel az olasz nyelvű kommunikáció során megfigyelhető (nyelvi és nem nyelvi) viselkedés sajátosságaira.

A *Galateo dello Straniero* vezérfonala a nyelvi udvariasság lenne: a jelen dolgozatban összegyűjtött – explicit módon megfogalmazható – szabályok és normák mellett helyet kapnának benne a mindennapi élet verbális-gondolati kellékei: az örökzöld és a tabu témák, (népi hiedelmek, Itália-szerte ismert dalok, idézetek, valóságos vagy virtuális személyek), a deixis (ezen belül is elsősorban a térköz-szabályozás) sajátosságai, és nem utolsósorban a mai olasz társadalom jellemző értékei.

A kulturális szótárak – egyenlőre még formálódó – sajátos műfajában már találhatunk rendkívül vonzó példákat az angol, az amerikai, a német és a francia nyelvterületek vonatkozásában. Ugyanakkor olasz-magyar viszonylatban, illetve, egynyelvű olasz szótárként sem született még eddig ilyen, a mindennapi élet rituáléihoz köthető, tudományos alapokon nyugvó, leíró jellegű, ám mégis élvezetes, netán szórakoztató munka.

A felsoroltak láttán utópisztikusnak tűnhet a *Galateo dello Straniero* gondolata, többek között azért, mert valóban nagyon nehéz – sőt, szinte lehetetlen – mindig és minden interakcióra érvényes, általános és explicit nyelvhasználati szabályok meghatározása, hiszen maga – a szabályok mögött álló – nyelvi norma is folyamatosan változik. A próbálkozás azonban minden bizonnyal nem felesleges, hiszen már az interkulturális különbségek létének tudatosítása is előrelépést jelenthet: ha a nyelvtanár saját idegen nyelvi megnyilvánulásai és tanítási gyakorlata során figyelembe veszi anyanyelve és az olasz nyelv (társadalmilag) releváns használata közötti pragmatikai és szociolingvisztikai különbségeket (a kérdőívek alapján ez még korántsem természetes), már nagyon sokat tett az interkulturális fogékonyság és a kultúrák közötti átjárhatóság biztosítása érdekében.

A disszertáció hetedik (záró)fejezete után először az irodalomjegyzék következik, majd pedig a függelék, ahol a kutatás során felhasznált kérdőívek mintája mellett számos – a vizsgálati minta összetételét részletesen bemutató, illetve a kérdőív különböző pontjaira adott válaszokat rendszerező – táblázat található.

Bízom benne, hogy jelen munka, azon túl, hogy áttekintést kínál az olasz nyelv udvariassági rendszerének legfontosabb alkotóelemeiről, különös tekintettel azok társadalmi értékére és használatára, hozzájárul az olasz társadalomban a harmadik évezred küszöbén kirajzolódó új értékek és vonatkoztatási pontok megismeréséhez és tudatosításához.

A tézisekhez felhasznált irodalom

- Austin, L. J. (1974) *Quando dire è fare*. Marietti Edizione, Torino.
- Babbie, E. (2003) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi kiadó, Budapest.
- Balogh K. (2001) Az udvariasság nyelvtanári szemszögből. In: *Modern Nyelvoktatás*, VII. évf. 1.sz., 2001. április. pp. 26-32.
- Bárdos J. (2002) Kulturális kompetencia az idegen nyelvek tanításában. In : *Modern Nyelvoktatás*, VIII. évf. 1.sz., 2002. április. pp. 5-18.
- Benigni, L. – Bates, E. (1975): Rules of address in Italy: a sociological survey. In: *Language in Society*, Volume 4, Number 3. December 1975, Cambridge University Press, Cambridge. pp. 271-288.
- Brown, P. – Levinson, S. C. (1978) *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cardona, G. R. (1988) *Introduzione alla sociolinguistica*. Loescher Editore, Torino.
- Coveri, L. – Benucci, A. – Diadori, P. (1998) *Le varietà dell'italiano*. Bonacci editore, Roma.
- De Benedetti, A. – Gatti, F. (1999) *Routine e rituali nella comunicazione*. Paravia, Torino.
- De Mauro, T. (1999) *Grande dizionario italiano dell'uso*. UTET, Torino.
- De Mauro, T. (2002): *Italiano 2000. Indagine sulle motivazioni e sui pubblici dell'italiano diffuso fra stranieri*. Vedi: www.esteri.it/polestera/dgpcc/15/1501ital2000.pdf.
- Della Valle, V. – Patota, G. (2004) *Le parole giuste. Saper parlare, saper scrivere, saper vivere*. Sperling & Kupfer Editori, Milano.
- Goffman, E. (1973) La situazione trascurata. In: Giglioli, P. P. (a cura di) (1973) *Linguaggio e società*. Il Mulino, Bologna. pp. 133-138.
- Grice, P. (1993) *Logica e conversazione: saggi su intenzione, significato e comunicazione*. Il Mulino, Bologna.
- Hidasi (2004) Hidasi J. (2004) *Interkulturális kommunikáció*. Scolar, Budapest.
- Lakoff, R. (1979) Stylistic strategies within a grammar of style. *Annals of the New York Academy of Science*, 327. pp. 51-78.
- Leech, G. N. (1983) *Principles of pragmatics*. Longman, London/New York.
- Mandrelli, M. (2000) *Galateo. Ovvero: L'arte di comportarsi evitando inutili imbarazzi e comunicare positivo*. Demetra, Colognola ai Colli.
- Migliorini, B. (1957) Primordi del Lei In: *Saggi linguistici*. Felice Le Monnier, Firenze. pp. 187-196.

- Mininni, G. (1989) Note di semantica interazionale: sulle tracce della 'cortesia'. In: Slama-Cazacu, T. - Mininni, G. (a cura di) (1989) *Grazie-Prego. Le formule di cortesia in alcune regioni d'Italia*. Adriatica, Bari. pp. 97-110.
- Mosconi, A. C. (1996) *Il grande libro del galateo*. Mariotti, Milano.
- Niculescu, A. (1974) *Strutture allocutive pronominali reverenziali in italiano*. Olschki Editore, Firenze.
- Renzi, L. – Salvi, G. – Cardinaletti, A. (a cura di) (1995) *Grande grammatica di consultazione, vol. III., Tipi di frase, deissi, formazione delle parole*. Il Mulino, Bologna.
- Scaglia, C. (2003) Deissi e cortesia in italiano. In: *Linguistica e filologia*. n. 16. pp. 109-145.
- Searle, J. R. (2000) *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Vince Kiadó, Budapest.
- Sotis, L. (2006) *Nuovo bon ton*. BUR, Milano.
- Trim, J. L. M. (2005) Che cosa offre il Quadro comune europeo di riferimento all'insegnante? In: *In.it.*, n.15., Perugia, pp. 4-14.

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk

Wallendums T. (2000) „A ’Novellino’ megszólítási formái”. In: Tassoni, L. - Fóris Á. (2000) (szerk.) *Olasz nyelvi tanulmányok az alkalmazott nyelvészet témaköréből*. Iskolakultúra 5, Pécs. pp.192-207.

Wallendums T. (2004) „Nyelvi udvariasság és szociokulturális ismeretek a napjainkban használatos olasz nyelvkönyvekben”. In: *Modern Nyelvoktatás*, X. évfolyam, 2-3.szám., 2004. szeptember. pp.87-101.o.

Wallendums T. (2005) „Adalék a szociokulturális kompetencia kérdésköréhez. Olasztanárok véleménye a(z idegen)nyelvi udvariasságról és tanításának problémáiról” In: Feketéné Silye M. (2005) (szerk.) *Porta lingua 2005. Szakmai nyelvtudás- szaknyelvi kommunikáció. Cikkek, tanulmányok a hazai szaknyelvoktatásról és -kutatásról*. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. pp. 97-102.

Wallendums T. (2006a) „Il linguaggio di cortesia”. In: Tegyei, G. – Désfalvi Tóth A., – A. Mihályka, L. (2006) (red.) *Écritures/Scritture, Actes du colloque*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém. pp. 85-88.

Wallendums T. (2006b): „Miért éppen olaszul? Kérdőíves vizsgálat az olasz nyelv választási motivációiról a BGF-KKFK olasz szakos hallgatói körében”. In: *TEE Szemle* 2006, pp. 60-73.